

A. ROSINAS

DĖL ŽODŽIO *VISOKS* REIKŠMĖS IR STATUSO

Lietuvių kalbos gramatikose¹, įvairiuose darbuose² ir kalbos praktikai skirtuose leidiniuose³ žodis *visoks* tradiciškai laikomas įvardžiu. J. Jablonskis jį laiko pažymimuoju įvardžiu⁴. Prie pažymimųjų jį skiria ir mokyklinio vadovėlio autoriai⁵. Kiti autoriai *visoks* laiko neapibrėžiamuoju⁶ arba apibendrinamuoju įvardžiu⁷. Tokia nevienoda įvairių autorių nuostata dėl žodžio *visoks* yra atsiradusi dėl to, kad: 1) iki šiol menkai tebuvo ištirta įvardžių semantika; 2) nebuvo keliamas klausimas, ar visi tradiciškai laikomi įvardžiais žodžiai iš tikrųjų yra įvardžiai; 3) neturėta įvardžių semantinės struktūros aiškesnio vaizdo.

Svarbiausias kriterijus, kuriuo koks nors žodis galėtų būti skiriamas arba prie įvardžių, arba prie būdvardžių, turėtų būti referencinės ir nominacinės reikšmės santykis žodžio semantinėje struktūroje. Įvardžių semantika paprastai sutampa su referencine reikšme, būdvardžių, atvirkščiai, semantikos pagrindą sudaro nominacinė reikšmė, kurios pamatu prepozicinio pažyminio pozicijoje, susidarius tam tikroms distribucijos sąlygoms, gali formuotis ir atitinkama referencinė reikšmė. Todėl ne kiekvienas žodis, vartojamas referencijai reikšti, gali būti vadinamas įvardžiu. Lietuvių kalboje yra nemaža referencinių žodžių (pvz.: *daugelis, dauguma, įvairus, pastarasis, daug, nemaža, galybė, tytvėika, daugiapūsis, tūleriopas* ir kt.), kurių įvardžiais niekas nelaiko. Įvardžių semantikos tyrimas rodo, kad, be referencinės reikšmės, įvardžiu laikytinas žodis dar turi sudaryti ir semantines opozicijas.

Tiriant šiais aspektais žodį *visoks*, galima konstatuoti, kad referencinę reikšmę tik vienaskaitos formomis *visoks* yra išlaikęs kai kuriose tarmėse ir senuosiuose

¹ Jablonskis J. Lietuvių kalbos gramatika. Kaunas; Vilnius, 1922 / Jablonskis J. Rinktiniai raštai. V., 1957. T. 1. P. 225; Lietuvių kalbos gramatika. Fonetika ir morfologija. V., 1965. T. 1. P. 702

² Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. V., 1976. P. 98; Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža. K., 1983. P. 223.

³ Dobrovolskis B. ir kt. Lietuvių kalba / Vadovėlis V klasei. K., 1975. P. 192.

⁴ Žr. Jablonskis J. Min. veik. P. 225.

⁵ Žr. Dobrovolskis B. ir kt. Min. veik. P. 192.

⁶ Žr. Lietuvių kalbos gramatika. P. 702.

⁷ Jakaitienė E. ir kt. Min. veik. P. 98.

raštuose. Pavyzdžiui, įvardžio reikšmę *visokis* savo vienaskaitos formomis turi Lazūnų ir Zietelos šnektose, plg.: *Visóki išlaido iš tų vaikų* LZTŽ 289 ir *visóki žōdi užrašī·k* Zt⁸. Šiuose sakiniuose *visokis* turi reikšmę 'kiekvienas' bei diferencinį požymį 'skaidomasis' ir sudaro opoziciją su *visi*, turinčiu diferencinį požymį 'neskaidomasis'⁹. Tačiau savo daugiskaitos formomis kalbamasis žodis minėto diferencinio požymio nebeturi. Pavyzdžiui, sakinyje *Ānas ūtarija un visókių liežūvių* LZTŽ 289 daugiskaitos kilmininkas *visokių (liežuvių)* jau turi reikšmę 'įvairus'. Todėl galima daryti išvadą, kad kalbamosiose šnektose *visokis* savo vienaskaitos formomis funkcionuoja kaip bendrumo įvardis, turintis diferencinį požymį 'skaidomasis' (arba reikšmę 'kiekvienas'), o daugiskaitos formomis – kaip būdvardis, turintis reikšmę 'įvairus'.

Žodis *visokias (visoks)* savo vienaskaitos formomis dar tebeturi įvardžio reikšmę ir senuosiuose raštuose. Tai aiškiai rodo tokie Mažvydo raštų pavyzdžiai, plg.: *Dabar wiffoks balsas ir liebuwis tefaka iju garbę tikrą* Mž 326; *Taip ludij wifaki βeme* Mž 353 ir kt. Šiuose sakiniuose kalbamasis žodis turi reikšmę 'kiekvienas'. Tokia pat reikšmė *visokias* vartojamas ir Daukšos „Postilėje“, plg.: *wifókią wietą ir kiekvieną kampēli upefe | ēžerūfa | žino* DP 379₄₄; *Akis wifsókiio padaro padukfi tur tawimp* DP 332₆; *papildi palaiminimu wifsókią gīwi* DP 332₈; *tedūmoi wiffókia duβia ištikimōiū* DP 167₁₄; *wifsókes futwėrimas Diewo | gėras yra* DP 110₃₇.

Kad pateiktuose sakiniuose *visokias* turi įvardžio reikšmę 'kiekvienas', aiškiai rodo sakiniai, kuriuose vietoj *visokias* toje pačioje pozicijoje Daukša vartoja įvardį *kiekvienas*, plg.: *wiffókias klānas bus papilditas | ir wifsókiās kálnas ir kálnelis bus pažemintas* DP 25_{36–37} ir *kiekwienas kálnas | ir pakálnis testi pažemintas* DP 29₄₂; *wifsókias kursai yrá iž tiesós | klāufo bálfo mano* DP 166₁₅ ir *Kiekwienas kuris yrá iž tiesós | klāufo žódžio máno* DP 164_{14–15}; *Idánt wifsokias kuris tik'ing ii ne pražūtų* DP 452₁₀; *ne wifsókes | kuris biło Wieβpatié (...) ieis ing dağaus karalīstę* DP 391_{43–44} ir *ne kiekwienas kuris biło Wieβpatie (...) ieis karalīston' dağaus* DP 67_{39–46}; *ižlūsūdama iūs (...) iž wifókiio rēikało ir smūrto* DP 566₄₁ ir *mēgia kiekwiename reikale* DP 152₂₈ ir kt.

Kai *visokias* konteksto partneris yra abstraktusis daiktavardis, jo vienaskaitos formos gali turėti reikšmę 'bet koks', pvz.: *pamēte wifsokią gėdą ir baimę* DP 329₁₉; *apčįstity mus nūg wifsókiio krėiwumo* DP 122₇; *twardikites | nūg wifsókiio nērteimo* DP 33₃₀; *nūg wifsókios neczištátos walni* DP 34₁₆; *tad sergekimes wifsókiio atskiltumo* DP 375₃₅; *būdami nūg wifsókios biauribes czišcéuši* DP 428₁₀; *wifsokias ne wiežlibumas | tę ne efsi nei paminetas tarp iúfsų* DP 474₄₄ ir kt.

⁸ Žr. Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis. Lietuvių kalbotyros klausimai. 1960. T. 3. P. 122.

⁹ Plg. Rosinas A. Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra. V., 1984. P. 103 – 104.

Daugiskaitos formos turi būdvardžio reikšmę 'įvairus', pvz.: *Ach Pone wiffokiu daiktų* MŽ 185; *Chrikftiti wiffokias žmones* MŽ 302; *Ir ios wiffokius darbus* MŽ 355; *Uredas wiffakiu weschpatu* MŽ 36; *Plėtotas tad suwadinęs (...) žmones wifsōkias | täre iump* AP 167₄₇; *ir wifsōkiomis gāntomis pagražintą didžio tōbulumo* DP 393₂₇; *per tularōpas kalbās | ir wifsōkius kitūs būdūs* DP 411₅₄₋₅₅; *prałobino mus łobieis wifsokeis* DP 183₃₀; *ir apweizdes mus wifsōkeis priwālimais* DP 124₃₄; *tad wifsōkias ligās ižgīdidawo* DP 369₄₄; *kur nūg wiffōkių dūmų (...) atitolinta | giwēno* DP 563₄₀; *toli prakēle wifsōkias kanžes to pasāulo* DP 145₄₂; *tatai est | ant wifsōkiu ir augbcžeušiy mēdžiy* DP 87₄₇ ir kt.

Dabartinėje bendrinėje kalboje *visoks* daugiskaitos formos įvairiuose kontekstuose taip pat turi reikšmę 'įvairus'. Tai patvirtina galimybė tuose pačiuose kontekstuose vartoti tiek *visoks*, tiek *įvairus* daugiskaitines formas, plg.: *Iš tokių siuntinių gaudavo savo dalį už įvairius patarnavimus ir visokie amatininkai* SrDM 158 ir *Įvairūs amatininkai (...) galėjo visiškai neblogai įsitaisyti – nedvesti badu* SrDM 159; *Visokie gandai plito* SrDM 206 ir *Po lagerį sklido įvairiausi gandai* SrDM 206 (= *sklido visokiausi gandai*) ir kt.

B. Sruogos „Dievų miško“ ir kitų autorių *visoks* daugiskaitos formų analizė rodo, kad jos visais atvejais galima pakeisti būdvardžio *įvairus* daugiskaitos formomis, ir dėl to pasakymų prasmė nesikeičia.

Kalbamojo žodžio vienaskaitos formos bendrinėje kalboje taip pat turi reikšmę 'įvairus', o ne 'kiekvienas'. Tai rodo, pavyzdžiui, sakiny *rūmai buvo pilni šiaudų, ant kurių visokia publika jau nakvojo* SrDM 248, kuriame *visokia* turi reikšmę 'įvairi', plg.: *Labai įvairi publika* SrDM 52. Pastarajame sakinyje selekcinio apribojimo taisyklės neleidžia vartoti *visokia* su prieveiksmiu *labai*, nes junginys *labai visokia* yra neprasmingas. Tačiau čia būtų galima vartoti *visokiausia publika*.

Reikšmė 'įvairus' *visoks* vienaskaitos formos jau vartojamos kontekstuose su įvairios semantikos daiktavardžiais, pvz.: *Bloke visokios valdžios buvo kaip dėlių kūdroje* SrDM 103; *Majerio dūšia buvo plati kaip jūra. Visoks šlamštas joje sutilpdavo* SrDM 96; *sandėliuose buvo laikoma daug visokios medžiagos* SrDM 186; *visokią smarvę kvepiančiu nektaru paversdavo* SrDM 188; *Keliam šimtam ukrainiečių aptarnauti buvo parinktos dvi pačios dailiausios, Niuncė ir Liolė, – visokiam skoniui kad būtų* SrDM 161; *Vyrai, moterys, vaikai. Su visokiu lobiu ir šlamštu* SrDM 236; *lūžo ten aruodai nuo visokio javo* BR 4, 35; *Visas Šilėnų sodžiaus laukas dabar knibždėjo ir marguliavo šūkajuančių artojų ir visokio plauko jaučių* MPR 6, 74, plg.: *Įvairios rūšies obuolių parnešė* Žg.

Sinchroninė *visoks* reikšmių analizė rodo, kad šio žodžio tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos formos jau nebeturi bendrumo įvardžiams būdingos reikšmės 'kiekvienas'; jos jau turi būdvardžio reikšmę 'įvairus'. Todėl šio žodžio sinchroniškai nebegalima laikyti įvardžiu; jį reikia priskirti būdvardžių klasei ir laikyti būd-

vardžio *įvairus* sinonimu¹⁰. Reikšmė 'įvairus' žodžiui *visoks* priskiriama ir DLKŽ (p. 946), bet jis čia iš tradicijos dar laikomas ne būdvardžiu, o pažymimuoju įvardžiu.

Diachroninė *visoks* semantikos analizė leidžia daryti išvadą, kad jo vienaskaitos formų pirminė reikšmė buvo 'kiekvienas', 'bet koks', o daugiskaitos – 'įvairus'. Kadangi 'bet koks' ir 'įvairus' reikšmės yra artimos, galima prielaida, kad *visoks* vienaskaitos formos kontekstuose su abstrakčiaisiais daiktavardžiais ilgainiui (galbūt pagal daugiskaitos formas) įgijo reikšmę 'įvairus', plg.: *ięng taffai Kudikis (...) wiffokia (= įvairia) meilæ paleczawotas butu* Mž 112, o *visoks*, vartojamas reikšme 'kiekvienas', buvo pakeistas įvardžiu *kiekvienas*.

Lietuvių *visoks* atitikmuo yra latvių *visāds*, dial. *visāids* 'von allerlei Art, allerlei, verschieden' ME IV 622, pvz.: *visādi manti, visādās krāsās* 'in verschiedenen Farben' ME IV 622; *ierauga pilnu cepli visaidu ēdienu* Rēzekne ir kt. Žodžio *visāds* latvių kalbininkai nelaiko įvardžiu ir įvardžių klasei nepriskiria¹¹.

Iš to, kas pasakyta, galima padaryti išvadas: 1) sinchroniškai bendrinės kalbos *visoks* tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos formos turi reikšmę 'įvairus' ir įvardžių klasei nepriskirtinas; jis yra būdvardžio *įvairus* sinonimas¹²; 2) diachroniškai žodžio *visoks* tik vienaskaitos formos turėjo bendrumo įvardžių reikšmių, o daugiskaitos formos – būdvardžio reikšmę 'įvairus'.

KAI KURIE SUTRUMPINIMAI

- BR – Baltušis J. Raštai. V. 1959. T. 4.
LzTŽ – Petrauskas J., Vidugiris A. Lazūnų tarmės žodynas. V., 1985.
MPR – Mykolaitis-Putinas V. Raštai. V., 1959. T. 6.
SrDM – Sruoga B. Dievų miškas. V., 1985.

К ВОПРОСУ О ЗНАЧЕНИИ И СТАТУСЕ СЛОВА *VISOKS*

Резюме

В статье исследуется значение и статус слова *visoks* в современном литовском литературном языке. Семантический анализ этого слова свидетельствует о том, что оно в современном литовском литературном языке функционирует в адъективном значении 'įvairus', 'разный', и поэтому не может быть отнесено к классу местоимений.

¹⁰ Nuomonė, kad *visoks* priskirti būdvardžiams neleidžia morfologiniai požymiai (plg.: dgs. vard. *visokie* ir *balti*), neturi pagrindo vien dėl to, kad, laikantis tik morfologinių požymių, būdvardžius su *-inis* reikėtų skirti ne būdvardžiams, o daiktavardžiams, plg.: dgs. vard. *mediniai* ir *broliai*, dgs. naud. *mediniams* ir *broliams* ir kt.

¹¹ Kad *visāds* vienaskaitos formos ankstesniu latvių kalbos evoliucijos laikotarpiu turėjo įvardžio reikšmę 'kiekvienas', rodo frazeologizmas *visādā ziņā* 'auf jeden Fall' ME IV 622.

¹² Lyberis A. Sinonimų žodynas. V., 1980. P. 157.

В некоторых восточнолитовских говорах (Лазунай, Зиетяла) формы ед. ч. слова *visoks* еще сохранили значение общностного местоимения 'kiekvienas', 'каждый', но формы мн. ч. обладают адъективным значением 'įvairūs', 'разный'. В таких значениях данное слово употребляется и в древних литовских письменных памятниках.

Переход значения 'каждый' в значение 'разный' в формах ед. ч. слова *visoks* объясняется, возможно, влиянием значения 'разный' в формах мн. ч., т. е. обобщением значения 'разный' и в формах ед. ч.

Синхронный семантический анализ слова *visoks* позволяет считать его не местоимением, а адъективом.